

הרב עזריאל אריאל

שמיטת כספים וצדק חברתי במשנתו של מרן הרב קוק זצ"ל

"שתיקה רועמת" מאפיינת את התייחסותו של מרן הרב קוק זצ"ל אל שאלת הצדק החברתי. בכתביו ניכרת הסימפטיה שרחש לאותם אנשים ששאלות החברה נגעו לליבם. אבל התייחסות מפורשת, נקיטת עמדה גלויה באשר לרעיונותיה של תנועת העבודה – אין. כל זאת, למרות שהיה נושא זה אחד הנושאים המסעירים ביותר את הדור. מצווה אחת לא איפשרה יותר להתעלם: **מצוות השמיטה**. משמעותה החברתית **זועקת לשמים**. ואכן, בהקדמתו לשבת הארץ פורש הרב קוק זצ"ל חזון אוטופי על האוירה החברתית השוררת בעם ובארץ באותה שנה. הדברים שם אמורים בשמיטת הקרקעות. ביתר שאת אמורים הם הדברים ביחס לשמיטת הכספים.

על שמיטת כספים, כתב הרב זצ"ל בספרו "עין איה" (ח"ב עמ' 404). שם הוא מבאר את דברי המשנה האחרונה במסכת שביעית (פ"י מ"ט):
"המחזיר חוב בשביעית – יאמר לו משמט אני.
אמר לו אעפ"כ – יקבל ממנו, שנאמר: וזה דבר השמיטה".

וכך כותב הרב קוק זצ"ל:

"התכלית העיקרית של שמיטת החוב בשביעית הוא מפני כי קרא שמיטה לה' – להסיר את העול היותר כבד שמתקבץ לרגלי שליטת העשירים על העניים, מפני שהוצרכו להם איזה פעם להלוואה, **שהכניעה והעבדות תהיה מוטבעת בלב מי שירגיש על עצמו חוב לחבירו**. עבד לוה לאיש מלוה. והשעבוד הזה עלול להכניע את ישרי לב לפני עשירים תקיפים שיהיו המה המלוים. על כן תבוא השמיטה ותתיר אלה החרצובות".

הקלקול המוסרי שיש במצב בו אדם חייב לחברו – אינו עצם הפער הכלכלי שביניהם. בכך אין כל פסול. הקלקול מונח באותו שעבוד נפשי, שנובע מן השעבוד הכלכלי. אגב כך מעבירה השמיטה אלינו מסר חינוכי נוסף. שחרורו של האדם מן השעבוד לרעהו בא:

"עם היסוד העיקרי, להעיר **שיסוד הקניינים הוא מחובר עם התכלית העליון הכללי**, שהוא **הטוב המשותף לכל הנמצאים** יצורי ה'".

אך איך יבוא התיקון? האם הדבר תלוי בביטולו של הרכוש הפרטי והפיכתה של החברה כולה לקומונה שיתופית? – לא זו היא הדרך:

"אלא שעם זה צריך לדעת ולהכיר **שלא עם דרך ביטול הקניינים הפרטיים יבוא האדם למטרה העליונה הזאת** של הצלחת הכלל, כ"א עם חילוק הרכוש

והזהירות מתוצאות רעות הבאות לרגלי היתרון הדמיוני הזה".

לאור השקפה זו, מונחת סכנה גדולה ברעיון שמיטת הכספים. מחד גיסא, דרושה היא השמטת הכספים כדי לשבר את יצר לב האדם. אך מאידך גיסא, הגבול שבין הפקרת החובות לבין ההפקרות המוסרית — דק הוא עד למאד. מתח רוחני זה בא לידי ביטוי באותה הלכה:

"והנה, כל דרך ישר צריך להיות נשמר שלא יפעול על המודרכים על פיו תכונות שהם רעות כשיוצאות חוץ למידתן. ע"כ ההשמטה של שביעית צריכה עם זה **שמירה, שלא תחליש את רגש היושר והצדק מנגוע ברכוש רעהו**. ע"כ די לו ליסוד תכלית השביעית בדיבור: משמט אני. שבזה יסוד הסבל ועול העבדות מלווה למלוה.

אמנם מקום הניחה תורה לרגש היושר הטהור שילך עפ"י דרכו. כי בעל נפש טהורה, כאשר יאתה לאיש הישראלי המודרך עפ"י חוקי תורת ה' — לא יאבה להיות נהנה מיגיע רעהו. ע"כ, באמרו אף על פי כן — יקבל ממנו, להורות שלא יעתקו גבולי יסודי היושר גם לשענה, כ"א יוגבלו כדי להישיר את המטרה הכללית היותר עליונה שתבוא לרגלי קריאת השמיטה לה' בצדדיה החמריים והרוחניים".

להשלמת הרעיון, נביא את דברי הרב קוק זצ"ל לסיומה של המשנה: "המחזיר חוב בשביעית — רוח חכמים נוחה הימנו". וכך כותב הרב קוק זצ"ל (ההשמטות שלי: ע. א.):

"אין תכלית השמיטה של החוב מניעת הפרעון ונטיית המשקל בענייני הרכוש. שיסוד התורה במשפטיה היא הגבלת הרכוש והעמדת הצדק בקנין כל אחד מבני אדם במה שהוא שלו. אלא **שעם הגבלת הקנין — צריך שתשפע רוח הנדיבות**, עד שתשלול את צדדי החסרון הבאים ממנו..."

ואז:

"יבוא ג"כ היתרון, **שמבלעדי הכרח משפטי — ימאס האיש אשר רוח בו את ההנאה מעמל זרים**, בהיותו מכיר יתרון נפשו רק בהיותו עוזר ומהנה ולא עוזר ונסבל... על כן, המחזיר חוב בשביעית... — רוחם נוחה הימנו".

הרב קוק מתמצת כאן את כל משנתו החברתית, שהיא שונה ומשוכללת מן התפיסה הסוציאליסטית-קומוניסטית. כיבוד הרכוש הפרטי הוא ערך: ערך של צדק — מחד גיסא, וערך של שמחת האדם בעמלו שלו — מאידך גיסא. חלילה לשלוח יד באותם ערכים מוסריים ע"י בניה מלאכותית של קומונה שיתופית. **תיקונה האמיתי של החברה יבוא מתיקונו המוסרי האישי של כל אדם**. האדם, באופן אישי, צריך לפתח את אישיותו המוסרית: להיות נדיב כלפי מי שנמוך ממנו וישר כלפי מי שגבוה ממנו בסולם הכלכלי. מתוך כך תיבנה חברה מוסרית וערכית, בה ישררו הצדק, הצדקה והשלום, והיא שתהיה אור לכל הגויים ומופת לכל העמים.